

Gemeente Breda
Bureau Cultuur

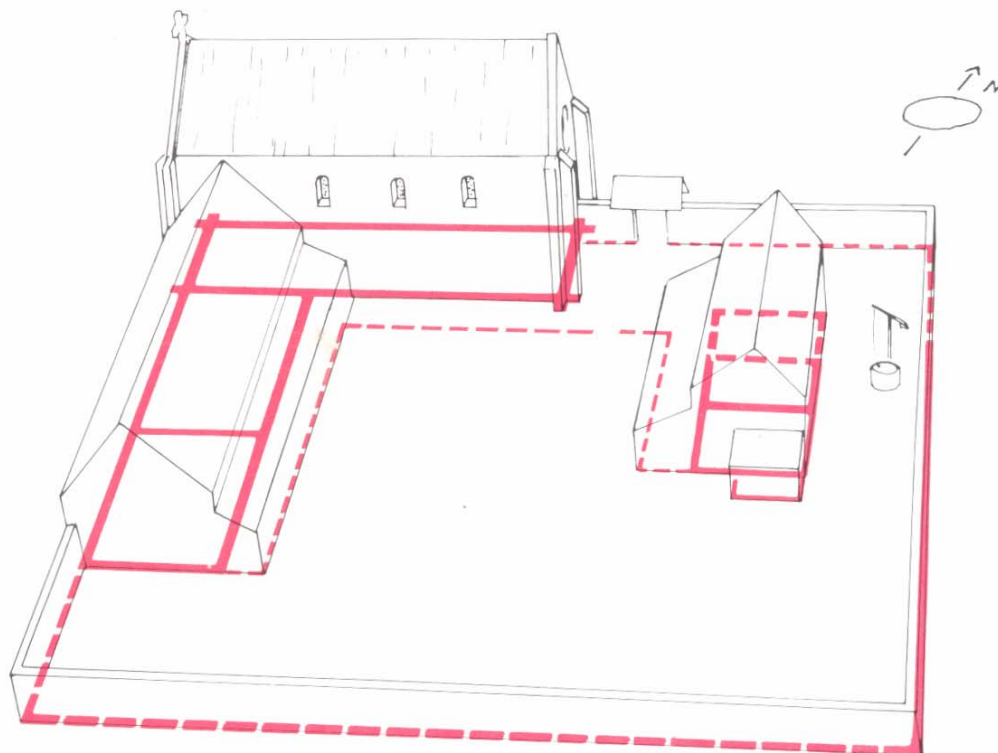
Archeologie en Monumenten te Breda • 7/8

Claudius Prinsenlaan 10
Postbus 2194
4800 CD Breda

Inlichtingen: Archeologie 076 - 293662

Monumentenbeleid 076 - 293808

Een voorlopige reconstructie van het 14de-eeuwse klooster Sint Catharinadal op basis van de recente onderzoeksresultaten

Het middeleeuwse klooster Sint Catharinadal

Opgravingen in en bij de Kloosterkazerne in Breda • 2 •

De gemeente Breda voert sinds 1 maart 1993 archeologisch onderzoek uit bij de Kloosterkazerne in Breda. De aanleiding voor de opgravingen is de nieuwbouw van de schouwburg en de herinrichting van de Kloosterkazerne. Onlangs werd de tweede fase van het onderzoek afgerond (januari 1994). Naast opgravingen vinden ook bouwhistorisch en historisch onderzoek plaats. De tweede fase van het onderzoek concentreerde zich op de bouwgeschiedenis van

het middeleeuwse klooster Sint Catharinadal. Door de resultaten van het archeologisch, bouwhistorisch en geschiedkundig onderzoek met elkaar te combineren, kon het grondplan en de bouwgeschiedenis van het oudste klooster van Breda in grote lijnen gereconstrueerd worden.

Hoewel de uitwerking van het onderzoek nog moet starten, wordt in deze brochure alvast een aantal voorlopige resultaten gepresenteerd.

¹ Meer informatie over het archeologisch onderzoek van de barakken en bewoningsgeschiedenis van het klooster is te vinden in: *Van klooster via kazerne naar schouwburg. Opgravingen in en bij de Kloosterkazerne in Breda* (Archeologie en Monumenten te Breda 3/4)

Van klooster naar kazerne

Op de plaats van de huidige Kloosterkazerne werd in 1308 het nonnenklooster Sint Catharinadal gebouwd. De kloostergemeenschap was in de tweede helft van de 13de eeuw gesticht in Vroonhout en behoorde tot de Orde van de Norbertijnen. In 1259 verhuisden de Norbertinessen naar Breda, waar ze aanvankelijk een onderkomen vonden in een gasthuis. In 1308 bouwden de nonnen hun eigen klooster, omdat hun vrome levenswijze niet in overeenstemming was met het werk in het gasthuis.

Hoe dit oudste klooster van Breda er precies uitgezien heeft, was tot voor kort onduidelijk. Dat kwam doordat het complex talrijke verbouwingen en functiewijzigingen in de loop der tijd had ondergaan. In 1646 werd het klooster als school in gebruik genomen, waarna aan het einde van de 17de eeuw binnen het kloostercomplex woningen werden verhuurd. In de 18de eeuw deed de kloosterkerk zelfs dienst als hooischuur. Er is bovendien nog sprake

van geweest om er een buskruitmagazijn van te maken! In 1814 werden de gebouwen aangekocht om als kazerne dienst te doen. Vanaf die tijd werden ook nieuwe vleugels aan het gebouw toegevoegd. De huidige Kloosterkazerne is het eindproduct van deze ontwikkelingen. Juist omdat de vormgeving van de 19de-eeuwse aanpassingen volledig aansluiten bij de architectuur van het middeleeuwse klooster heeft het totale complex een bijzonder hoge monumentale waarde.

De 'militarisering' van het voormalige kloostercomplex was in zekere zin al veel eerder begonnen. Vanaf het begin van de 17de eeuw werden namelijk aan de buitenzijde tegen de kloostermuur soldatenbarakken gebouwd.¹ Deze soldatenwoningen zijn tijdens de eerste fase van het archeologisch onderzoek onderzocht, evenals een deel van de aarden stadsomwalling, die in de 16de eeuw voor de verdediging van de stad was aangelegd. Sporen daarvan bevonden zich op de plaats van de huidige nieuw-

bouw van het Chassétheater. De tweede fase van het onderzoek richtte zich op de bouwgeschiedenis van het middeleeuwse klooster zelf. De opgravingen vonden nu vooral plaats in de voormalige kloosterkerk en op de binnenplaats van de Kloosterkazerne. Aan de hand van de resultaten van dit onderzoek kan nu het grondplan van het oudste klooster van Breda in grote lijnen gereconstrueerd worden.

De oudste bouwphase van het klooster

Het klooster Sint Catharinadal werd in 1308 buiten de stad gebouwd. Uit de opgravingen blijkt dat het klooster aangelegd is op de top van een zandrug. Door deze hogere ligging moet het kloostercomplex, en in het bijzonder de kloosterkerk, een imposante uitstraling hebben gehad. Het reliëf heeft ook invloed gehad op de ontwikkeling van het klooster. De zandrug duikt in zuidoostelijke richting sterk, hetgeen een verklaring is voor het ontbreken van gebouwen op deze plaats.

Het klooster lijkt vanaf het begin volgens een min of meer vierkant grondplan te zijn gebouwd. Aan de zuidzijde van de kloosterkerk bevond zich een open ruimte met aan weerszijden kloostergebouwen. De oostzijde van het terrein werd begrensd door een kloostermuur. Of er in de 14de eeuw aan de zuidkant ook een muur aanwezig was, is vooralsnog onduidelijk. Aan de noordzijde lag de kloosterkerk en de ingang van het klooster. Hoewel het klooster voornamelijk in baksteen werd opgetrokken, wijzen enkele paalsporen ten zuiden van de kloosterkerk erop dat men gedurende de kloosterbouw mogelijk tijdelijk in eenvoudige houten gebouwen heeft gewoond.

Tijdens de eerste fase van het onderzoek zijn ten oosten van de Kloosterkazerne de 17de-eeuwse soldatenbarakken over een grote oppervlakte vrijgelegd en onderzocht

• De kloosterkerk

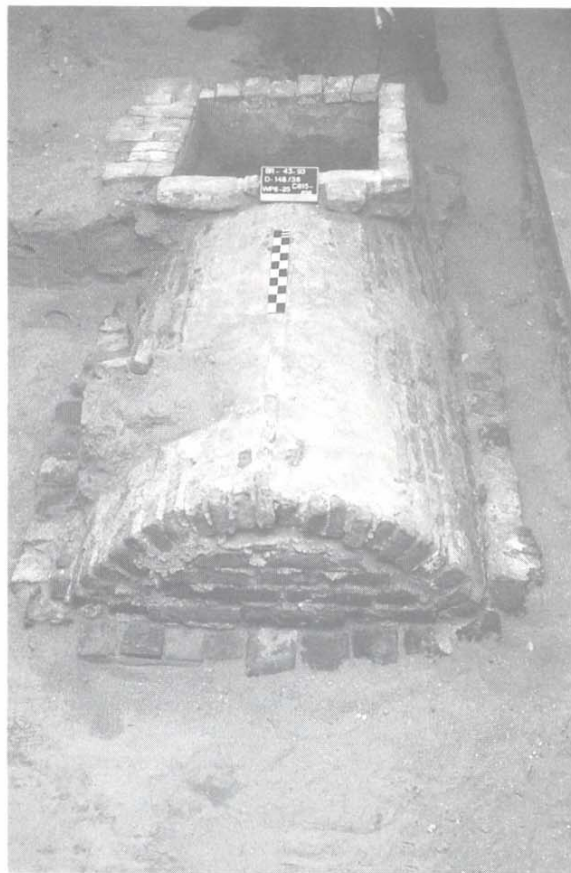
In 1314 wordt voor het eerst melding gemaakt van de kloosterkerk. Bij het archeologisch onderzoek binnen de voormalige kerk, die in opzet uit het begin van de 16de eeuw dateert, werden de funderingen van de 14de-eeuwse voorganger teruggevonden. Deze oudste kerk had een rechthoekig grondplan van circa 9 bij 28 meter. De muren van deze eenvoudige kerk hadden vreemd genoeg geen steunberen. Dit laatste duidt erop dat de muren geheel dragend zijn uitgevoerd. Hierdoor kunnen in de kerk slechts kleine ramen aanwezig zijn geweest. Een dergelijke bouwtechniek is kenmerkend voor de romaanse bouwstijl, terwijl men in de 14de eeuw juist een gotische kerk zou verwachten. Gotische kerken kennen steunberen waardoor het mogelijk is om grote vensteropeningen in de muren uit te sparen, omdat de steunberen de krachten opvangen.

Een tweede opvallend verschijnsel is de afwezigheid van een koor bij de vroegste kloosterkerk. Voor de 14de eeuw, de eeuw van de gotiek, is een dergelijke bouwwijze uitzonderlijk en in zekere zin ouderwets.

Naar de reden van een dergelijke 'archaïsche' bouw door de Norbertinessen, kunnen we voorlopig alleen maar gissen.

De kloosterkerk had waarschijnlijk een plavuizenvloer. In de kerk zijn namelijk verscheidene 14de-eeuwse vloertegels gevonden, waarvan een aantal met uiteenlopende motieven versierd is. Het dak van de kerk was nog bedekt met riet dat volgens archiefgegevens in 1500 verkocht werd, nadat de oude kerk afgebroken was.

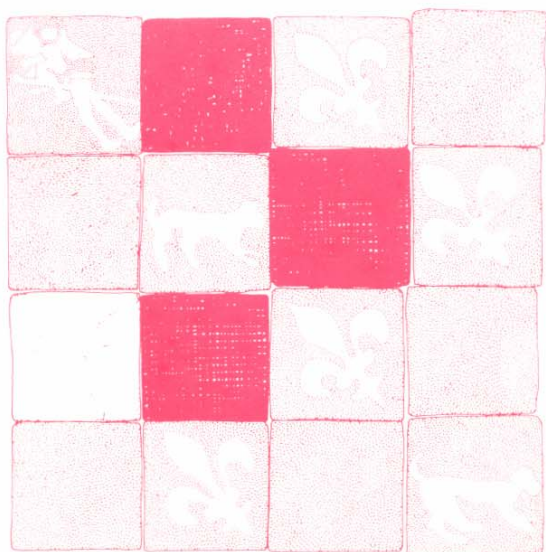
In de kerk werden tijdens het archeologisch onderzoek tientallen begravingen aangetroffen. De overledenen waren voornamelijk in eenvoudige kistgraven bijgezet. In het oostelijk deel van de kerk werden echter ook twee gemetselde grafkelders gevonden, die aan de binnenzijde met rode kruisen beschilderd waren. Bij de uitwerking van de opgraving zullen de aangetroffen skeletten onderzocht worden. Niet alleen worden dan het geslacht en de ouderdom vastgesteld, maar er wordt ook gekeken naar eventuele ziekten waaraan de overledenen tijdens hun leven geleden hebben.

Naast eenvoudige kistgraven waren in de kerk ook gemetselde grafkelders aanwezig

Binnen, maar ook buiten de kerk werden tientallen eenvoudige begravingen aangetroffen

Een reconstructie van de middeleeuwse kerkvloer aan de hand van de teruggevonden tegels

Veranderingen in de 15de en 16de eeuw

In de 15de en 16de eeuw doen zich belangrijke wijzigingen voor in de bouw van het klooster.

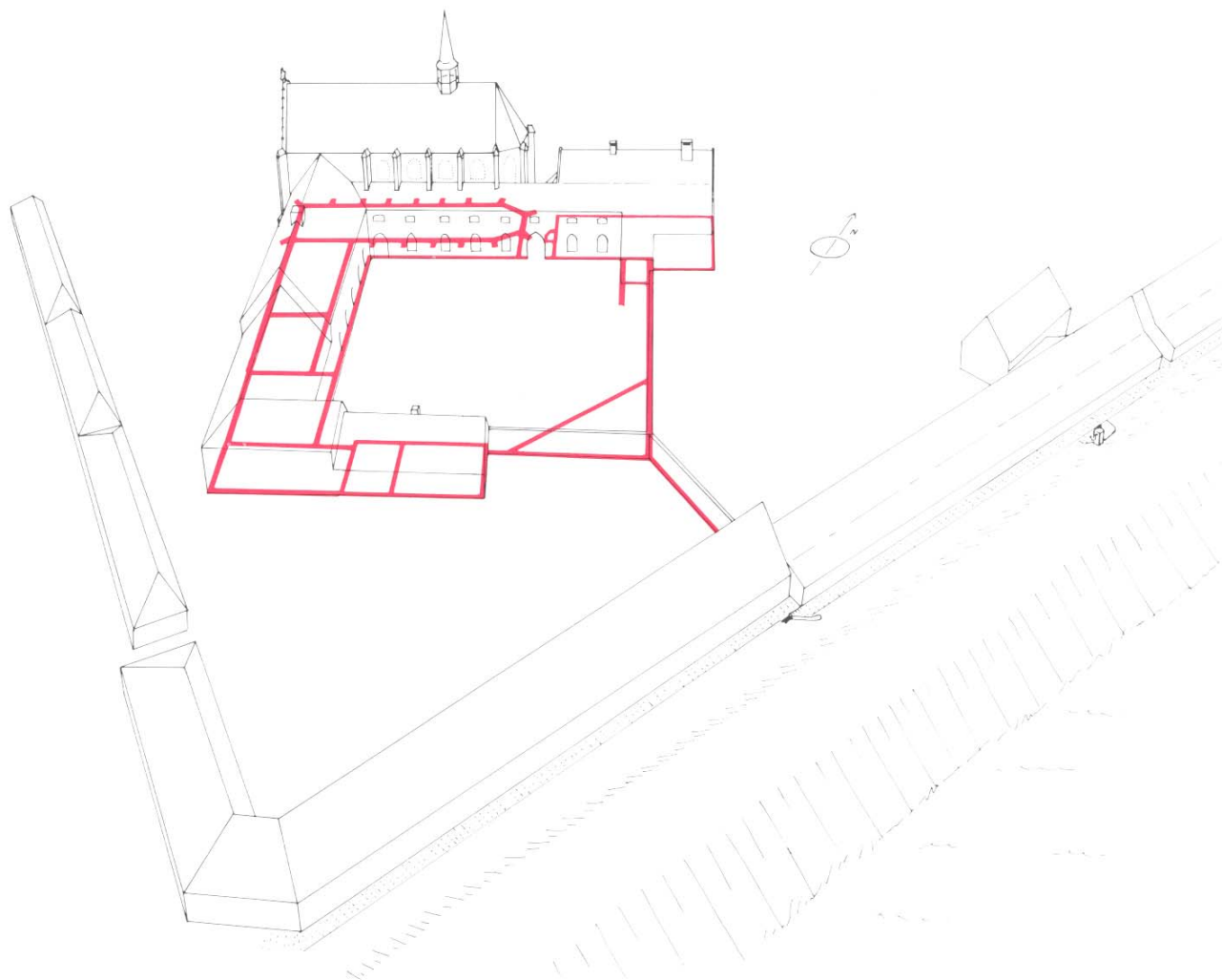
Op de eerste plaats werd de west-vleugel uitgebreid met de bouw van een keuken, een refter (eetzaal) en een ziekenhuis. Op het zuidelijk deel van de huidige binnenplaats van de Kloosterkazerne zijn de funderingen van het ziekenhuis opgegraven. Het ziekenhuis en de refter bevonden zich buiten de zuidelijk

gelegen kloostermuur, die hier in de loop van de 15de eeuw was gebouwd.

Tijdens de grote stadsbrand van 1534 brandde een groot deel van het klooster af. De kerk bleef gespaard, maar veel andere gebouwen moesten opnieuw opgetrokken worden. Vooral de oostzijde van het klooster onderging een ingrijpende verandering.

Tenslotte werd in de eerste helft van

de 16de eeuw een deel van het kloostergoed onteigend. De reden hiervoor was de aanleg van een nieuwe stadsomwalling (tussen 1531 en 1545). Hierdoor kwam Sint Catharinadal nu binnen de stad te liggen. In deze tijd werd rond het kloostergoed een buitenmuur opgetrokken, die als erfafscheiding diende tussen de aarden stadswal en het kloosterterrein.

Een reconstructie van Sint Catharinadal in de 16de en begin 17de eeuw, met eromheen de soldatenbarakken

Op het binnenplein van de Kloosterkazerne werden de funderingen van de 16de-eeuwse zuidvleugel aangetroffen met o.m. de refter en het ziekenhuis

• De kloosterkerk

De 14de-eeuwse kloosterkerk werd tussen 1500 en 1502 vervangen door een nieuw gebouw, opgetrokken in de stijl van de Brabantse gotiek. De kerk werd nu aanzienlijk vergroot, waardoor de ingang van het klooster in oostelijk richting verplaatst moest worden. De nieuwe kerk bezat nu de voor die tijd gebruikelijke veelzijdige koorsluiting. Door de bouwconstructie met steunberen werd het bovendien nu ook mogelijk om grote vensters in de kerk aan te brengen. De bouwmeester van de nieuwe kloosterkerk was Cornelis Joos, die ook de toren van de Grote Kerk in Breda heeft gebouwd.

Het bouwhistorisch onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat er in de kloosterkerk, ondanks de verbouwing tot kantoorruimte in deze eeuw, nog tal van interessante details te vinden zijn, zoals intacte raamprofielen, versierde steunberen, enz.

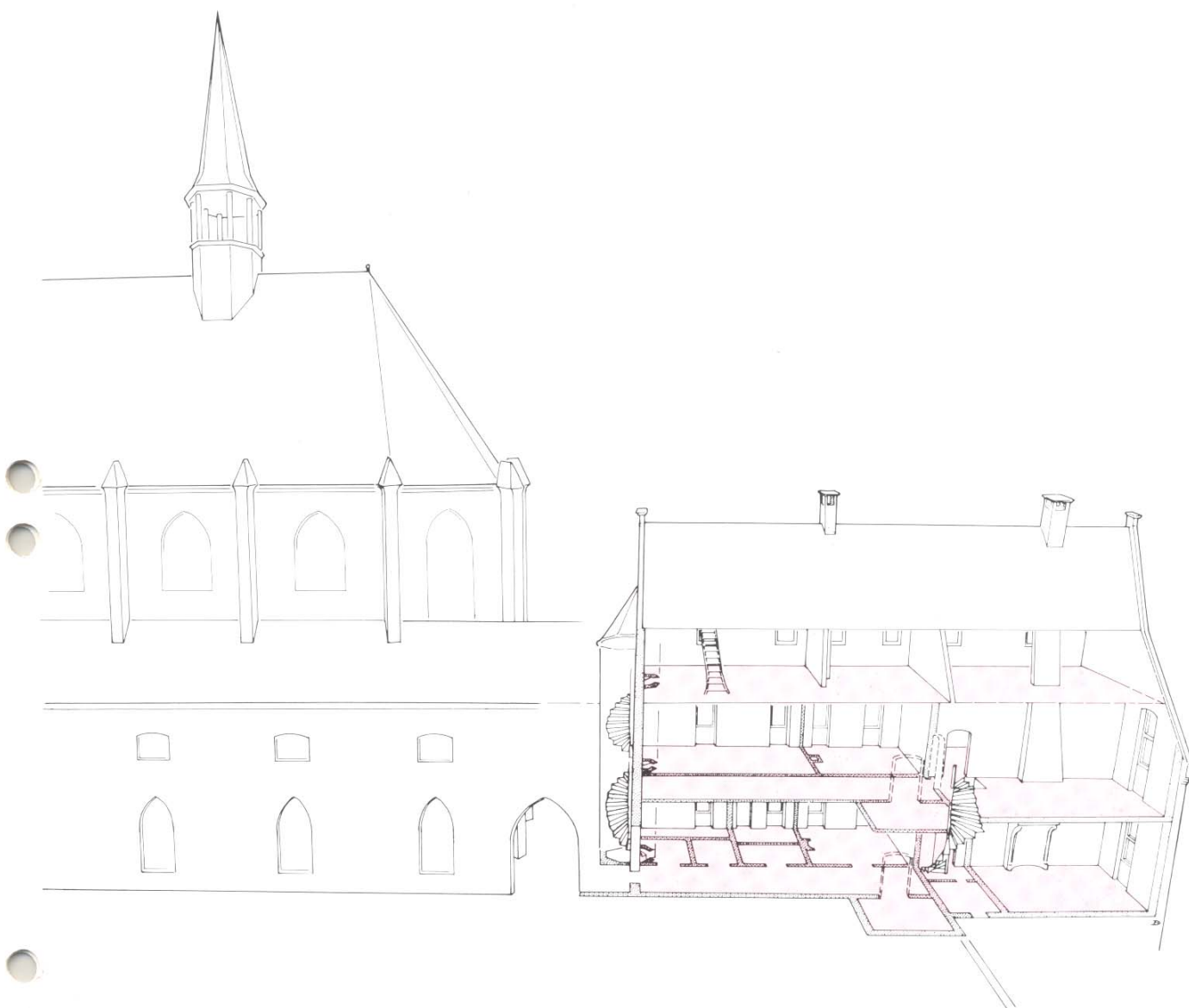
Dendrochronologie

Tijdens het bouwhistorisch onderzoek van de kap van de voormalige kloosterkerk is een aantal monsters genomen t.b.v. dendrochronologisch onderzoek.

Dendrochronologie is een dateringsmethode die gebaseerd is op de verschillende dikten van jaarringen van bomen (in het bijzonder van eiken). Ieder jaar wordt er bij een boom een jaarring gevormd. Onder gunstige groei-omstandigheden is deze dikker dan onder slechte omstandigheden. Wanneer de dikten van individuele jaarringen van bomen opgemeten worden, verkrijgt men een beeld van het tempo waarin de boom gegroeid is. Een reeks van de dikten van opeenvolgende jaarringen kan in een grafiek uitgezet worden. Zo krijgt men een zogenaamde jaarringcurve.

Door de jaarringcurve van een recente boom voortdurend te laten overlappen met de jaarringcurven van 'oud' hout (bijv. constructiehout uit een oude boerderij, of hout gevonden tijdens een opgraving) kan men a.h.w. de jaarringcurve in de tijd terug verlengen. Wanneer bij een opgraving of bij bouwhistorisch onderzoek eikehout aangetroffen wordt, kan men vaak de datum waarop de boom geveld werd, bepalen door het patroon van jaarringen hiervan te vergelijken met de geconstrueerde 'standaardcurve'.

De resultaten van het dendrochronologisch onderzoek van de kloosterkerk zijn in overeenstemming met de historische gegevens. De jaartallen die het onderzoek heeft opgeleverd, bevestigen dat het dak van de kerk in 1502 gebouwd is.

• De oostvleugel

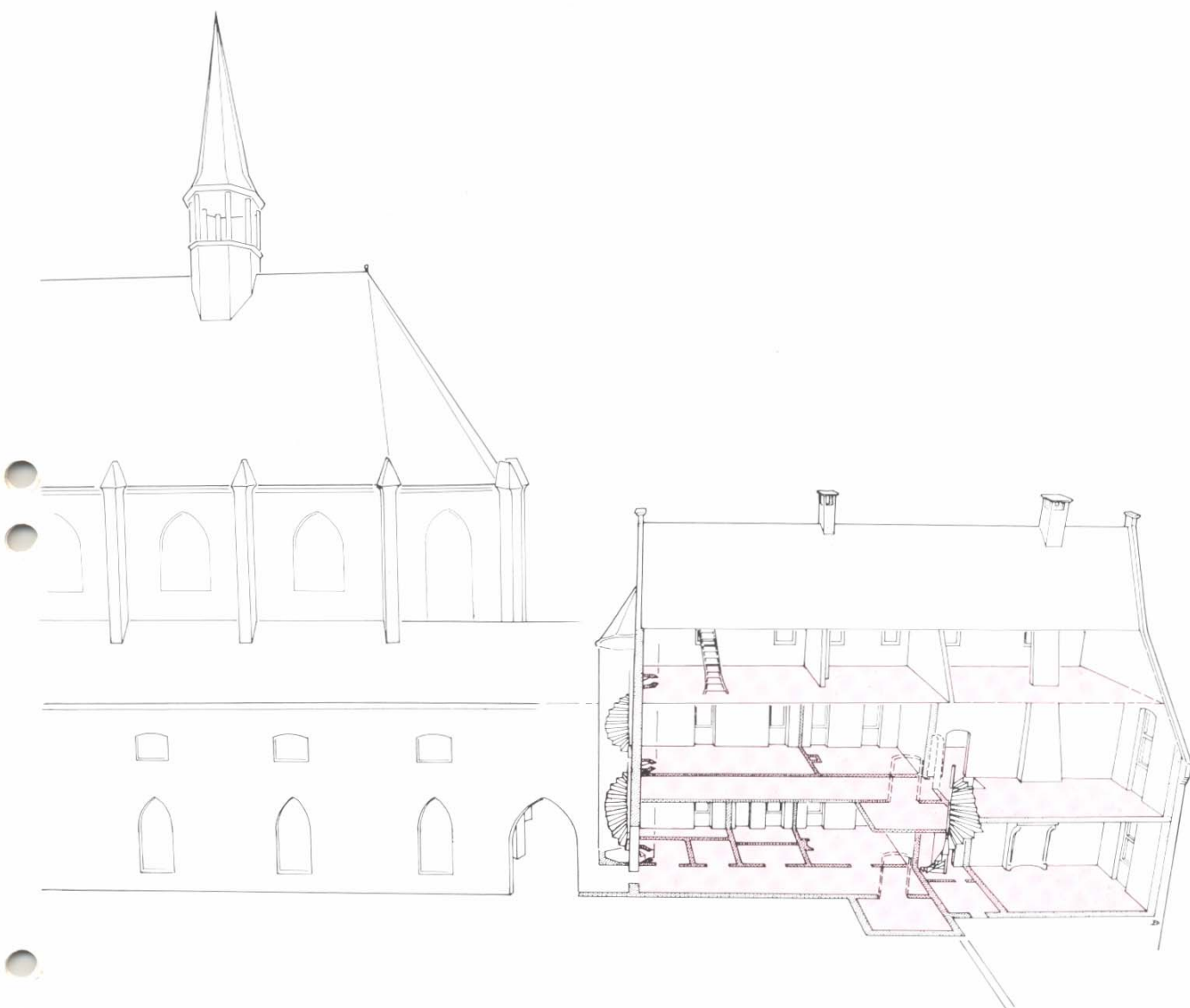
Na de brand van 1534 vond de meest ingrijpende verandering plaats aan de oostzijde van het kloostercomplex. De oude 14de-eeuwse oostvleugel werd vervangen door een nieuwe vleugel die dit keer in het verlengde van de kloosterkerk lag. Deze vleugel is in 1847 volledig gesloopt, maar door de combinatie van 17de-eeuwse tekeningen en de recente bouwhistorische en archeologische onderzoeksresultaten is het mogelijk de verdwenen vleugel in opstand te re-

construeren! Volgens 17de-eeuwse plattegronden van het klooster was in deze vleugel de proosdij gevestigd.

De nieuwe oostvleugel en de kerk stonden met elkaar in verbinding via een kloostergang. Daartussen zat het poortgebouw, waarin een traptoren was aangebracht. De funderingen van deze traptoren, evenals een aantal kelders van de 16de-eeuwse oostvleugel, zijn nog aanwezig in de kruipruimten van het huidige gebouw.

Na de uitbreiding en nieuwbouw van het klooster in de eerste helft van de 16de eeuw ziet het kloostercomplex er ongeveer uit zoals op de 17de-eeuwse plattegronden staat weergegeven. Voor het klooster lag nu een groot open plein met daar omheen verscheidene bedrijfsgebouwen, zoals een brouwerij, een portierswoning, stallen en schuren. Verder lagen er (groente?) tuinen en een boomgaard op het kloosterterrein. Het geheel werd omgeven door een gracht.

Driedimensionale reconstructie van de 16de-eeuwse oostvleugel. Dit deel van het klooster werd in de 19de eeuw gesloopt, maar kon aan de hand van oude tekeningen, bouwhistorische en archeologische gegevens gereconstrueerd worden

• De oostvleugel

Na de brand van 1534 vond de meest ingrijpende verandering plaats aan de oostzijde van het kloostercomplex. De oude 14de-eeuwse oostvleugel werd vervangen door een nieuwe vleugel die dit keer in het verlengde van de kloosterkerk lag. Deze vleugel is in 1847 volledig gesloopt, maar door de combinatie van 17de-eeuwse tekeningen en de recente bouwhistorische en archeologische onderzoeksresultaten is het mogelijk de verdwenen vleugel in opstand te re-

construeren! Volgens 17de-eeuwse plattegronden van het klooster was in deze vleugel de proosdij gevestigd.

De nieuwe oostvleugel en de kerk stonden met elkaar in verbinding via een kloostergang. Daartussen zat het poortgebouw, waarin een traptoren was aangebracht. De funderingen van deze traptoren, evenals een aantal kelders van de 16de-eeuwse oostvleugel, zijn nog aanwezig in de kruipruimten van het huidige gebouw.

Na de uitbreiding en nieuwbouw van het klooster in de eerste helft van de 16de eeuw ziet het kloostercomplex er ongeveer uit zoals op de 17de-eeuwse plattegronden staat weergegeven. Voor het klooster lag nu een groot open plein met daar omheen verscheidene bedrijfsgebouwen, zoals een brouwerij, een portierswoning, stallen en schuren. Verder lagen er (groente?) tuinen en een boomgaard op het kloosterterrein. Het geheel werd omgeven door een gracht.

Driedimensionale reconstructie van de 16de-eeuwse oostvleugel. Dit deel van het klooster werd in de 19de eeuw gesloopt, maar kon aan de hand van oude tekeningen, bouwhistorische en archeologische gegevens gereconstrueerd worden

Een selectie van ceramiekvondsten van de opgraving

Tot besluit

Doordat de uitwerking van de archeologische, bouwhistorische en geschiedkundige gegevens nog plaats moet vinden, zijn de in deze brochure genoemde resultaten voorlopig. Wel is duidelijk dat het onderzoek, juist door de combinatie van genoemde disciplines, veel informatie heeft opgeleverd over de bouwgeschiedenis van het oudste

klooster van Breda. In de nabije toekomst zal ook nog de sloop van de bebouwing aan de westzijde van de Kloosterkazerne, op het Nonnenveld, archeologisch begeleid worden. Bovendien vindt vóór de herinrichting van het complex mogelijk nog aanvullend onderzoek plaats binnen in de Kloosterkazerne.

In ieder geval zijn op tal van plaatsen binnen de Kloosterkazerne nog middeleeuwse sporen van het voormalige klooster aanwezig. Bij de herinrichting van de Kloosterkazerne en de eventueel daaruit voortvloeiende bouwaanpassingen kunnen de resultaten van dit archeologisch en bouwhistorisch onderzoek van belang zijn.

Bezoekers van de opgraving tijdens één van de wekelijkse rondleidingen

Colofon
TEKST:
G. van den Eynde /
A. Carmiggelt
FOTO'S:
D. Hoeks
TEKENINGEN:
J.E. Dilz
ONDERZOEK:
Bureau Cultuur,
afd. Archeologie;
archeologie:
F. de Roode,
bouwhistorie:
J. Kamphuis / Bureau
voor bouwhistorie,
historisch onderzoek:
J. Sanders
VORMGEVING:
J.O.S. Breda
DRUK:
Oomen offset bv, Breda
1994
oplage 1500

